

Császár Balázs

AZ ÜGYVÉDI HIVATÁS ÉS A JOGI MUNKAMEGOSZTÁS ÁTALAKULÓ FELTÉTELEI

BEVEZETŐ

Az egyes szakmák, foglalkozáscsoportok differenciálódása, létrejötte a munkamegosztás állandóan változó társadalmi folyamatában zajlik, amit a gazdasági és politikai strukturális változások, illetve a személyes interakciókban létrejövő kooperációs viszonyok alakulása egyaránt meghatároz. A munkamegosztás aktuális, bizonyos időkeretben stabil rendje tehát összetett, több szinten zajló társadalmi folyamatok eredője. A munkamegosztás szociológiai magyarázatainak egyik változatát a funkcionista elképzelések alkotják, melyek szerint a modern társadalmi rendszerekben bizonyos funkcionális szükségletek stabilan jelen vannak, az egyes foglalkozás-csoportok e funkciók köré szerveződnek, a munkamegosztási szerkezetek (hierarchiák) jelentős hasonlóságát pedig a modernizálódási folyamat univerzalitása magyarázza meg, vagyis az iparosodás, technológiai fejlődés és az urbanizáció (Hodge-Treimann-Rossi 1977, Inkeles-Rossi 1977). Egy funkcionista értelmezési keretben a pozitív jog a társadalom funkcionális alrendszere, a pusztá erőszakon vagy valláserkölcson alapuló társadalomszerveződést felváltó elv és a köré kiépült, a jogalkotást és jogalkalmazást kielégítő nagy kapacitású intézményrendszer. Mindez valójában a jogállami keretek kiterjedésének és konszolidáltságának a függvénye, jó példa erre a jog társadalomtörténetének államszocializmus alatti fejezete. Az államszocializmus ideológiájában a jog társadalomszervező szerepe lényegesen kisebb jelentőségű volt, illetve a szovjet birodalmi rendszerben domináns Oroszország

jogállami hagyományai is nagyban eltértek a szövetségi rendszer kelet-közép európai államainak jogrendszerbeli fejlettségétől, a jogfejlődésre befolyást jelentő civilizációs (és természetesen politikai és gazdasági) nyomás evidens módon nyugati. A szocialista jogrendszer kiépülése ugyanakkor folyamatosan zajlott, a kodifikáció jelentős hajtóereje a hagyományos jogi-szakmai kompetencia volt¹, a jog iránti szükségletet pedig a politikai és gazdasági folyamatok befolyásolták. A jogi hivatások, köztük az ügyvédek munkamegosztásbeli és így társadalmi helyzete, szükségszerűen ezzel a folyamattal összekapcsolódva mozgott. A döntően egyéni ügyvéd-munkaformát képviselő ügyvédi hivatás a kommunista hatalomátvétellel igen nehéz helyzetbe került, amit a szolgáltatás iránti kereslet átalakulása mellett a megnövekvő adóterhek, tulajdonképpen a kollektivizálás előkészítése okozott, illetve a politikai felülvizsgálatok, a pályáról való kirotálás gyakorlata. A kamarai tagság, tehát a hivatásgyakorlásra való jogosultság nem járt automatikusan a formális képzés és gyakorlat lezárultával, és 1958. után ügyvéd csak az lehetett, akit egy munkaközösség felvett tagjai közé, ügyvédi munkát csupán meghatározott munkaközösségekben lehetett végezni, központilag megszabott díjszabási keretek között². Az ügyvédi szolgáltatás iránti kereslet az ügyfelek részéről kisebb ügyekre, adásvételekre és családjogi ügyekre korlátozódott, a gazdasági élet az államosított nagyvállalati és termelőszövetkezeti irányítás alatt állt, alapvető polgárjogi ügyletek váltak szükségtelemmé. A jogi szolgáltatásokat igénylő vállalatok és szövetkezetek az alkalmazásban álló jogtanácsosok munkájára támaszkodtak, az ügyvédi pályáról sokan váltottak jogtanácsosi pozícióra (Angelusz et al. 1977: 199-200). A jogász-pályák mindegyikét érintő változások során az államszocializmus első évtizedében a pályáról való kiszorulás, az új belépők alacsony száma és a pályaelhagyás mutatja, hogy az ügyvédek különösen kedvezőtlen helyzetbe kerültek (Angelusz et al. 1977: 196-202). Az ügyvédek száma drasztikusan csökkent az ügyvédi kar előregedett³, többségük a korábbiakhoz képest lényegesen rosszabb anyagi helyzetbe és munkakörülmények közé kényszer-

1 ifj. Korsós Antal interjúja Szilbereky Jenővel (Korsós 2002: 8-24.)

2 ifj. Korsós Antal interjúja Horváth Jenővel (Korsós 2002: 25-41.)

3 ifj. Korsós Antal interjúja Horváth Jenővel (Korsós 2002: 25-41.)

rült, a hivatás presztízse, megbecsültsége is jelentősen csökkent. A helyzet némileg javult a 60-as évek elején kezdődő, a korábbi felülvizsgálatokban kizártakat rehabilitáló eljárással, de az ügyvédi hivatás általános helyzetében csak a Kádár-rendszer konszolidációja után meginduló, gazdasági és politikai ellenőrzést érintő lazulással következett be jelentős javulás. Az 1968-69-es gazdasági reformokkal a magángazdaság újból teret nyert. Vállalkozások alakultak, a nagyvállalatok autonómiája is növekedett, a kedvezőbb adózás miatt jogtanácsosok helyett már inkább ügyvédi megbízásokkal működtek, mindezek mellett az ügyvédi kínálat szabályozása a munkaközösségek létszámának limitálásán keresztül az ügyvédek számát alacsonyan tartotta, a növekvő kereslet a rögzített kínálat miatt jobb lehetőségeket teremtett a pályán lévőknek. 1983-ban rendelettel bővítették az ügyvédi hivatás önszerveződésének lehetőségét, a korábban névleges kamarai szerepet betöltő Országos Ügyvédi Tanács új jogkörei valós szakmai önszerveződés lehetőségét jelentették, az évtized végén megkezdődő gazdasági átalakulás, ami a rendszerváltás utáni években bontakozott ki, pedig az ügyvédi hivatás helyzetének újabb fordulópontját jelentette.

E vázlatos áttekintésből is látszik, hogy a munkamegosztási szerepek relatív helyzetét a kapcsolódó funkciók konszolidáltsága mellett, melyről az állam a nemzetközi politikai-gazdasági játéktér kényszereitől függve és saját belső viszonyaitól befolyásolva rendelkezik, a szakmai tevékenységek állami szabályozása, a szolgáltatások iránti szükséglet változásai és az adott foglalkozási csoport konfliktusképessége és önszerveződési lehetősége alkotta játéktér határozza meg. Az ügyvédek társadalmi helyzetét szociológiai értelemben egy ilyen játéktér struktúrájának a leírásával értelmezhetjük.

A JOGI MEZŐ ÉS AZ ÜGYVÉDEK

A jog társadalmi szerepéről számos szociológiai elmélet és megközelítés rendelkezésre áll, az ügyvédi hivatás társadalmi helyzetének megértésében viszont egy olyan elméleti kiindulópontra van szükség, ami tartalmazza a munkamegosztás dimenzióját. Az alábbiakban Pierre Bourdieu-nek a jog társadalomszerkezetéről szóló írásának főbb megállapításait ismertetem (Bourdieu 1987).

Bourdieu mező fogalma különböző szimbolikus értékek termelésében résztvevők viszonyainak struktúrájára vonatkozik, a résztvevők csoportjait pedig sok esetben munkamegosztásos pozíciók határozzák meg. Bourdieu szerint a jogi mező a jog meghatározásának monopóliumáért folyó küzdelem terepe, a jog meghatározása alatt a – mi jogszerű – kérdés aktuális eldöntését értve (Bourdieu 1987: 817.). A jogi mezőben és annak küzdelmeiben mindazok vesznek részt, akik rendelkeznek a jogi szövegek értelmezésének sajátosan kialakult technikai kompetenciájával, a bíróktól az ügyvédeken át a legegyszerűbb jogalkalmazókig (NB! egy ügyintézőnek is szüksége van arra, hogy tevékenységét jogszerűséggel igazolni lehessen, bár a jogszerűség eldöntésének folyamatára tulajdonképpeni ráhatása nincsen.)

A jog szimbolikus értéke, befolyása révén tehát egy sajátos erőforrás, a joghoz való hozzáférés szabályozása pedig egy történeti folyamat, ahol a jog fokozatos racionalizálódásával az alapvető differencia a szakértők és laikusok között alakult ki, a laikus (vagy más, nem tisztán jogi) igazságérzet szerepének kiszorításával konfliktusok feloldásában (Bourdieu 1987: 817). Ennek következtében a jog szert tett az autonómia látszatára, a külső befolyásoktól való mentesség tiszta jogi racionalitáson alapuló illúziójára. Ennek eredménye a jogba és jogszerűségbe vetett hit, a jog értékének illúziója és szimbolikus befolyásának megalapozódása.

Ezzel párhuzamosan a jogi mezőben kialakult egy munkamegosztás, ami nem valamiféle tervezés eredménye, hanem a jogi mező szereplőinek

és intézményeinek strukturálisan szervezett versengésének az eredménye (Bourdieu 1987: 818). A pozitív jog maga szintén a mezőben zajló, strukturált versengés eredménye. A jogi szövegek interpretációjának gyakorlata ugyanakkor nem önmagában vett cél, hanem más gyakorlati célokat szolgál, ezért e tevékenység autonómiája eleve korlátozott a hatékonysága érdekében. A jogértelmezők divergenciája így szükségszerűen korlátozódik, a versengő jogi normák sokaságának együttes létezése per definitionem ki van zárva (Bourdieu 1987: 818). Tehát a legfőbb tét a jogi szövegek kontrollja, amit a versengésben el lehet nyerni. Habár a jogászok vitatkozhatnak jogi szövegekről, melyek sosem kényszerítik ki abszolút érvénnyel saját értelmüket, de közben egy olyan intézményrendszerben tevékenykednek, ami nagyban hierarchizált, hogy képes legyen hatékonyan kezelni az értelmezők és interpretációk konfliktusait, és amelyben kidolgozott jogi procedúrák révén oldják meg ezeket a konfliktusokat (Bourdieu 1987: 818). A jogértelmezők közötti konfliktus ugyanis annyiban megkülönböztethető a nyers hatalomgyakorlástól, amennyiben úgy lehet megvalósítani, mint egységesen elfogadott szövegek elvi értelmezését.

A jogi szabályok és eljárások körének a fejlődése tehát egy munkamegosztás terméke, ami különböző kompetenciakörök közötti, egyszerre konfliktusos és kooperatív versengés eredménye (Bourdieu 1987: 821). Ezek a kompetenciaformák mind a mező sajátos szimbolikus tőkéjének formáiként működnek, a mező egyes pozícióihoz kapcsolódva. A szimbolikus tőkéek jelentik a befolyásra való képességet, azt hogy az adott személy a jogra hivatkozva mit képes elintézni, vagyis a jogi kompetencia felhalmozható és a befolyás érvényesítésére alkalmas készletét. A jogi tőkéek különböző típusainak relatív hatalma az egyes államok jogrendszerében a jogi mező hatalmi mezőhöz fűződő sajátos viszonyából következik. Az a pozíció, amit a jogállam vagy a kormányzati ellenőrzés mértéke ad a jognak, határozza meg a szigorúan jogi gyakorlat befolyását.

A jogi mező alapvető konfliktusa (a jog meghatározásában), az elméletet és a gyakorlatot jelentő pólusok között húzódik. A jogértelmezők elméleti pólusa köré az elméleti doktrínák kidolgozásában érdekeltek csoportosulnak, élükön a jogprofesszorok kvázi monopolhelyzetben lévő cso-

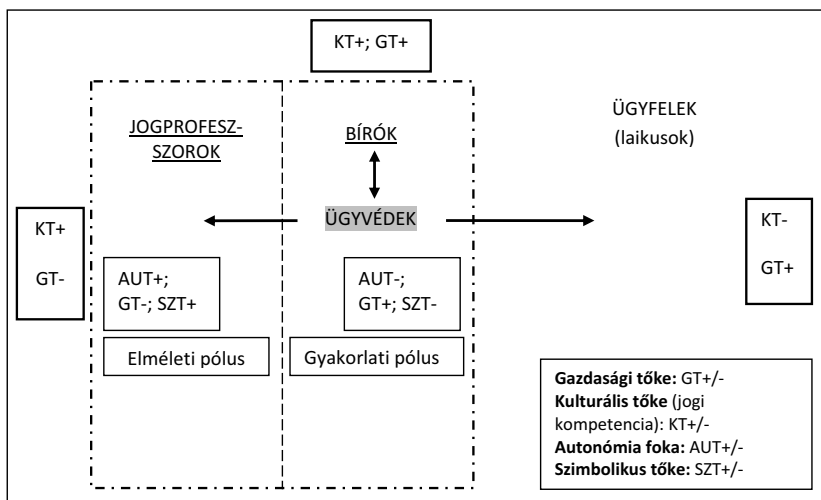
portjával, a jogértelmezők gyakorlati pólusa köré pedig mindazok, akik az egyes ügyek megítélésének gyakorlatában érdekeltek, élükön a bírók monopolsoportjával, akik az ítéletalkotáson keresztül járulnak hozzá a jogi anyag alakulásához (Bourdieu 1987: 821). Az elmélet képviselői a jog és a hozzá igazodó joggyakorlat elvi kereteinek kidolgozásában érdekeltek, a gyakorlati póluson az egyes jogi esetek hatékony döntésre vitelében, konfliktusaik e két elv állandó konfrontációjából adódnak. A gyakorlati póluson tevékenykedő szakértők alapvetően ügyfélérdekeket képviselnek, a bírókön kívül a megbízókkal szerződő ügyvédek, jogtanácsosok, jogi szakértők, illetve a gyakorlati póluson kevesebb szimbolikus tőkével rendelkező egyszerű jogalkalmazók (közrendőrtől a gyámügyi ügyintézőig).

Az egyes csoportok ellenérdekeltségeik mellett egymás funkcióit egészítik ki, a munkamegosztás egyes szerepei kölcsönös szükségleteket elégitenek ki. A jogi kánon, akárcsak egy jegybank, állítja elő és garantálja az egyes jogi cselekvések értékének mérőeszközét (Bourdieu 1987: 823). Így a legalacsonyabb státuszú jogalkalmazónak (az egyszerű közrendőrnek) is szüksége van a jogalkotó-teoretikusokra, a jogszerű cselekvés értékének és legitimitásának felszentelésére, hogy cselekedete különbözzön a nyers erőszaktól. A jogelmélet és joggyakorlat legfelsőbb szintjén szintén munkamegosztás van, a bírói kar működéséhez szükség van a jog fokozott és folyamatos racionalizációjára, míg ehhez a racionalizációhoz a teoretikusok a joggyakorlatban a bírók által előállított gyakorlatok készletéből inspirálódnak, a jog dinamizmusát ebből nyerik (Bourdieu 1987: 824).

A jogi mező a jog szerepéből adódóan egy olyan társadalmi tér, ami a direkt konfliktusban lévő (ellenérdekelt vagy potenciálisan konfliktusba kerülő) felek viszonyát lefordítja, és szakértők jogilag szabályozott vitájává alakítja. Ezek a szakértők a jog írott és íratlan szabályai szerint játsszák a játékot (Bourdieu 1987: 831). A konfliktus tehát egy sajátos átfordításon és a jog autoritásának elfogadásán keresztül kerül be a jogi feldolgozásba. A jogrendszerben tehát egy kollektív kategorizációs munka zajlik, aminek során egy explicit vagy implicit sérelem jogi formát ölt (Bourdieu 1987: 833-834). A jogi iránti igény a joggyakorlásban korlátozott laikus számára az, hogy egy sérelem esetén jogászt keressen fel. A jogtalanság érzékelé-

se természetesen nem egyforma, erősen függ az adott személy társadalmi helyzetétől (jogi műveltségétől, jogérzékétől). Így egy nem érzékelt sérelem átfordítása egy megnevezett, jogilag formalizált sérelemmé, legtöbbször jogi kompetenciával rendelkező szakemberek munkájának eredménye. Az igazságtalanság felfedezése ugyanis attól függ, hogy valaki egyáltalán tisztában legyen a jogaival. A jogi szakemberek speciális hatalma tehát pont abban rejlik, hogy megvilágítsák ezt, jog szerint mi lehet sérelem, és mi nem lehet, hogy kezeljék a jogra irányuló aspirációkat: üggyé alakítsák, bátorítsák vagy lehűtsék. A jogi szakemberek tehát úgy teremtenek igényt saját szolgáltatásaikra, hogy újradefiniálnak problémákat a jog nyelvén (Bourdieu 1987: 834-836). (Ebben a tevékenység az anyagi érdekeken kívül egyaránt vezetik őket etikai és politikai megfontolások.) A jog ugyanakkor erősen függ a hatalmi rendtől, így nagymértékben leképezi azt, a jogi mező legbefolyásosabb pozícióiba kerülést az állam és azon keresztül az egyes elitcsoportok befolyásolják, a jogalkalmazók csoportjainak hierarchiája pedig szükségszerűen az ügyfelek társadalmi pozíciójával harmonizál (Bourdieu 1987: 841-843).

1. ábra: Az ügyvédi hivatás helye a jogi mezőben.

A fenti ábrán a jogi mező szerkezete látható Bourdieu kulturális termelésről adott leírásának általánosítását felhasználva (Bourdieu 2013: 144). A jogi professziók tehát egy sajátos kulturális tudáson, kompetencián alapulnak, ami a jogi szövegek értelmezésének és a joggyakorlatban való részvétel ismeretének valamilyen összetételű tudáskészletét jelenti, ez a mezőre jellemző kulturális tőke. A mező alapvető differenciáját az elméleti és gyakorlati pólusok elkülönülése adja, a gyakorlati póluson kisebb fokú autonómia (a konkrét ügyektől, ügyfélérdekektől) és ez által kisebb, a jogi tudásnak kijáró sajátos tekintély, vagyis sajátos szimbolikus tőke halmozható fel, viszont a kulturális tőke gazdasági haszonná alakításának lehetősége a gyakorlati póluson található.

A jogi mező az egyes tevékenységek monopolizálásán alapszik. Ez a monopólium kisajátításból jött létre, amin keresztül a szakma kontrollálja, kit enged be, a képzést és az működési engedélyeket kezeli (Bourdieu 1987: 834-835). A jogi szolgáltatások kínálata tehát erősen szabályozott. Az egyes szakmacsoportok helyzetét ezeknek a tényezőknek a szabályozása, annak mértéke, vagyis az erre való képességük határozza meg. A kereslet növelésére, ha a kínálat (jogászok száma, ügyvédek száma, stb.) megnövekedett, új stratégiákat lehet kidolgozni, deregulációt követelni, a jogfosztottakat bevonni a jogszolgáltatba, nyomást gyakorolni a közigazgatásra, hogy szinten tartsa vagy növelje a jog iránti keresletet (Bourdieu 1987: 835). Tehát egy sajátos jogiasítási folyamat dinamizálja a termelési viszonyokat a jogi mezőben, aminek során új munkamegosztási pozíciók alakulnak ki, a meglévők közötti viszonyok áthangolódnak.

A jogi mezőben egy munkamegosztási csoport pozícióját és mozgását a professzionalizáció folyamatával értelmezhetjük. A professzionalizáció folyamata egyrészt a szakmaszerveződést jelenti, aminek során a munkamegosztásban specifikussá váló szaktudás birtokosai alkotnak szervezetet e sajátos szerepük lehorgonyzására, másrészt a munkatevékenység végzésének normatív önszabályozó jellege is kialakulhat. A professzionalizáció strukturalista elképzelése szerint az egyes hivatások pedig a tevékenységük monopolizálásában, a befolyás és státusz megszerzésben sikeres csoportok (Kleisz 2002). Az ügyvédek esetében erről van szó, törvénnyel biztosított

monopóliuma az ügyvédi hivatásnak a jogi szolgáltatás nyújtása, illetve az önszabályozás relatíve magas fokával rendelkezik a kamarán keresztül és a formális képzés mechanizmusain keresztül.

A Bourdieu által leírt jogi mezőben az ügyvédek, mint jogi szolgáltatásokat értékesítő csoport a gyakorlati pólus körül helyezkednek el. Alapvetően joggyakorlat nagyfokon intézményesített rendszerében a bíróság és bírói tekintély alá rendelt munkamegosztási pozícióval. Az ügyvédek munkájának strukturális kereteit ugyanakkor nem csak az intézményesített kooperációs viszonyok közt elfoglalt pozíció jelenti, cselekvési terük a jogi mező elméleti pólusa és a hatalmi/gazdasági mező felé is nyitott. Mit is jelent az így modellezett strukturális pozíció?

Mint fentebb idéztük, a jog elméleti pólusán a jog teoretikus újradefiniálásának munkája zajlik, egy a gyakorlati almezőnél autonómabb, a jogi ügyek résztvevőitől relatíve független térben. Az ügyvédi kompetencia felhasználása a jogértelmezés és érvényesítés gyakorlati térben való képviseletében is szükséges, ebbe a jogi mezőben elfoglalt pozícióba sorolhatóak a jelentős (TASZ, Helsinki Bizottság, Amnesty Int., stb.) vagy kevésbé jelentős jogvédő szervezetek, melyek saját jogértelmezésük érvényre juttatásában megbízott, legtöbbször az ügy iránt elkötelezett ügyvédekkel a gyakorlati póluson is megjelennek. Ezek a szervezetek a hatalmi térben is jelen vannak, de tevékenységükkel sajátosan a jog fejlődésére vonatkozó küzdelmekben vesznek részt. Ezek a jogi aspirációkkal rendelkező szervezetek jelentik a fentebb idézett jogiasítási küzdelmek egyik fontos szereplőjét.

A gyakorlati póluson elfoglalt szolgáltató pozíció másik strukturális kapcsolódási pontját az ügyfelek és csoportjaik, illetve az ügyfelek és ügyvédek közötti térben megjelenő szolgáltató szervezetek jelentik. Itt az elsődleges tényező a fizetőképes kereslet, a jobb jogi szolgáltatás ára szükségszerűen magasabb, egy ügyben eljárni az adott kompetenciával is nagyobb alapossággal az ügyvéd részéről elsősorban időbe kerül, a munkával eltöltött idő szabja meg a jövedelemszerzés kereteit. A standard minőségű jogi szolgáltatások biztosítására a legnagyobb gazdasági tőkével rendelkező vállalatok saját jogi osztályokat, specializált vállalati jogászokat, jogtanácsosokat alkalmaznak, de ez nem zárja ki az ügyvédi irodákat is megbízának állandó

vagy eseti jelleggel. Az ügyvédekkel konkurens jogi szolgáltatási pozíciót a vállalatok jogtanácsosok csoportja jelent, ahogyan a bevezető részben idéztük, az ügyvédi hivatás érdekképviselésének esélyével együtt változik a két szakmacsoport relatív helyzete. A kooperációt és konkurenciát jelentő leg- hangsúlyosabb munkamegosztási pozíciót viszont a nem jogi szolgáltatást nyújtó szervezetek jelentik. Az ügyvédi szolgáltatások és ügyfelek közötti közvetítést a piac és a szolgáltatást szervező szervezetek biztosíthatják. A piac esetében a jogi szolgáltatások, mint árúk között az ügyfelek választanak, a másik formában viszont a kereslet valamiféle előzetes megszervezése zajlik, ügyfélkörök kialakítása, ajánlások megszervezése, illetve a nem tisztán jogi szolgáltatások értékesítése. Ez utóbbi esetben a jogiasítás fentebb vázolt tendenciájával ellentétes folyamatról beszélhetünk, az ügyfél-igények jogi ügyekkel alakítását megelőző, sőt kiváltó szolgáltatásokról, amelyeknél a jogi szolgáltatás pusztán egy elemmé válik és standardizálódik (ingatlan-közvetítés, kárügyek, cégalapítási szolgáltatások, stb.), a szolgáltatás jogi-érték tartalmának a kérdése a más terminusokban megfogalmazott ügyvitel sikeressége mögé kerül.

Tehát az ügyvédek strukturális pozícióját egyrészt a „jogi termelésben” rögzített pozíció határozza meg, az eljárásrendben (az egyes ügyeket) a bírói kompetencia alá rendelve, illetve más hatóságokkal is szabályozott együttműködési keretekben dolgoznak. A magasabb értékű jogi szolgáltatást az ebben a struktúrában sikeres gyakorlat reprezentálja, a sajátos ügyvédi kompetenciát, mint tőkét itt lehet felhalmozni/reprodukálni. A másik cselekvési terep az ügyfelekhez való kapcsolódás konvencionális, szervezett módjai és e keretek közötti alkupozíciók jelentik, ahol az értékelési szempontok sokasága van jelen a jogi mezőn kívüli szereplők jelenlétének mértékében (szolgáltató cégek, ügyfél érdekképviselési csoportok, stb.). Végül a jogi kompetencia a jogi mező elméleti pólusához közelítve is hasznosul, a jogértelmezés küzdelmeiben résztvevő szereplőkkel együttműködve.

AZ ÜGYVÉDI HIVATÁS A MUNKAMEGOSZTÁSI VISZONYOK ALAKULÁSA SZEMPONTJÁBÓL: A KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT ÉS AZ ÜGYVÉD-INTERJÚK TANULSÁGAI

Kutatásunk empirikus anyagát egyrészt az önkitöltős formában, 1076 ügyvéd által kitöltött kérdőívből előállított adatbázis, másrészt ügyvédekkel készített félig strukturált interjúk adják. Elsőként azon válaszokat veszem számba, melyek az ügyvédi munkagyakorlat alapvető vonásait írják le.

Az ügyvédi munka a jelenlegi gyakorlatban kis létszámú irodákban végzett, egyéni ügyvédi tevékenység, gazdasági értelemben az ügyvédek vállalkozást működtetnek, maguk koordinálják üzleti tevékenységüket, ami az ügyvéd kompetenciáján alapuló jogi szolgáltatás értékesítését jelenti. A megkérdezett ügyvédek szinte mindegyike önálló, az ügyvédi vállalkozásban tulajdonjoggal rendelkezik, az alkalmazott ügyvédek aránya csupán 2,6%.

1. táblázat: Irodatulajdonos és alkalmazott ügyvédek

Ön tulajdonosa, résztulajdonosa annak az ügyvédi vállalkozásnak, ahol most dolgozik, vagy alkalmazásban van?		
		%
tulajdonos, résztulajdonos	1036	97,4
alkalmazott	27	2,6
Total	1063	100,0

Az ügyvédi irodák átlagos méretéről a partner vagy foglalkoztatott ügyvédek számát tekintve nem gyűjtöttünk információt a kérdőívben, de az interjúk alapján elmondható, hogy az egyéni ügyvédi praxis és a kis létszámú irodák gyakoriak, a nagyméretű, 20-30-nál is több ügyvédből álló irodák nem jellemzőek.

Az ügyvédi munka alapvetően alacsony technológiájú szervezeti keretek között működik, az ügyvédi iroda alkalmazhat szisztematikus ügyvitelt a képviselt ügyek feldolgozásában, de alapvetően a nagyfokon bürokratizált igazságszolgáltatás és a hatóságok ügymenetével kialakított rutin együttműködés szervezi meg a tevékenységet. Az ügyvédi kompetencia tehát **a jogi anyag átfogó ismeretét és az állami bürokratikus rendhez való igazodás ismeretét** jelenti. Az állam bürokratikus rendje alapvetően az ügyvédet is ügyfélként kezeli, így az ahhoz való sikeres adaptáció fontos eleme az ügyvédi kompetenciának.

„...rengeteg hátráltató tényező van az utóbbi időben, ami az ügyvédtől kicsit független. Tehát a különböző hatóságok, hivatalok, a különböző adminisztrációs terhek, tehát gyakorlatilag most már az ügyvédi munkának a... a jelentős része az különböző adminisztrációs dolgokkal... ilyen tényvázlat, olyan tényvázlat, ügyfélnyilvántartás... Aztán... ugyanígy a ... nem egységes a joggyakorlat, a jogalkalmazás. Állandóan a hivatalokkal küzdünk. Ha ugyanazt beadjuk.... mondjuk egy alapítvány módosítását, vagy bejegyzését, ha... ha szobán belül dolgozóknál nem ugyan ahhoz kerül, akkor nem jegyzik be. Még egy hivatalon belül sincs összhang. ... és ez rengeteg-rengeteg-rengeteg olyan plusz munkát, erőlködést jelent, amit egyrészt nem fizetnek meg az ügyfelek, másrészt rengeteg bosszúsággal, meg problémával jár. Nem az ügyre lehet koncentrálni, hanem az adminisztrációs, meg egyéb körítésre.” (Paizs)

Az ügyvédi irodák munkavégzésében a tulajdonos ügyvédekén túl alkalmazottak is részt vehetnek. Az egyéni munkavégzési forma ugyanakkor a teljes üzemméretben is a gyakori változat, az ügyvédek 31,5%-a senkit nem alkalmaz. Az ügyvédi munkának egy jelentős részét adminisztratív feladatok teszik ki, adminisztratív munkát végző alkalmazottja a megkérdezett ügyvédek 35,3%-ának van, 1-nél több ilyen alkalmazotról mindössze 7,8%-uk számolt be. Jogi képzettségű alkalmazottat némileg kisebb, 27,4%-os arányban foglalkoztatnak az ügyvédi irodák, egynél több ilyen alkalmazott a válaszok 12,6%-ában fordult elő.

2. táblázat: Alkalmazottak ügyvédi vállalkozásokban (N=1076)

Hány alkalmazottja/beosztottja van? Hány ember munkájáért felelős?			%
Adminisztratív alkalmazottak száma	0	359	33,4
	1	296	27,5
	>1	85	7,9
	NV	337	31,3
Fogalmazó, jogi diplomás alkalmazottak száma	0	403	37,5
	1	159	14,8
	>1	136	12,6
	NV	378	35,1

A döntően egyéni formában, kis üzemméretben végzett ügyvédi tevékenységben az ügymenet nagyfokú kidolgozására nincs szükség, az ügyfelekkel való kapcsolattartás, az ügyfelek elérése és a hivatali ügyintézés azonban igényli a technológiai eszközök használatát. A megkérdezett ügyvédek körében az okostelefon használata elterjedt, 71,8%-uk munkája során használ ilyen eszközt, az online megjelenés és hirdetés lehetőségével a többségük ugyanakkor nem él.

3. táblázat: Technikai eszközök és alkalmazottak átlagos száma az digitális eszközhasználat egyes kategóriáiban (N=1076)

Összes alkalmazottak számának átlaga		Segítik-e vállalkozási tevékenységét az alábbi eszközök?				%
2,9	igen	Okostelefon	igen	773		71,8
1,8	nem		nem			
3,9	igen	Saját honlap	igen	328		30,4
0,5	nem		nem			
3,6	igen	Online hirdetési felület	igen	109		10,2
1,6	nem		nem			

Az online eszközök használatával kapcsolatos kompetenciáknak egyértelműen van életkori dimenziója, a saját honlap használatának ará-

nya az életkorral fokozatosan csökken, jelentősen kisebb arányban a 66 év feletti korcsoportba tartozók körében, az online hirdetések használata is lényegesen gyakoribb a 44 év alatti korcsoportokban. Az online eszközöket használók átlagosan több alkalmazottal rendelkeznek, tehát valószínűleg a nagyobb méretű irodáknál szükséges és megfizethető az online jelenlét.

4. táblázat: *Technikai eszközök korcsoportok szerint*

Korcsoportok	Felhasználók aránya a korcsoporton belül %		
	Saját honlap	Okostelefon	Online hirdetés
<35	40	94,6	15,4
36-44	49,5	94,7	17,0
45-55	36,3	92,2	8,3
56-65	30,9	89,3	10,1
>66	15,6	77,8	11,1

A felhasználói készségek hiányának hátrányát valamelyest jelzi az eszközhasználat gyakorisága, az interjúkból viszont pontosabban kiderül, hogy a legfőbb hátrány a hivatali ügyvitel digitalizálódásával és különböző ügytípusok teljes körű online bonyolításával jelent meg.

„A másik az, hogy ezt meg lehet tanulni, de az idősebb ügyvéd ő ezt nem érti. Amikor régen még egyetemre mentem, akkor olyan volt az ügyvédi táská, mint az orvostáska, ilyen hosszúkás, és mindenki úgy csinálta a beadványát, hogy ketté volt hajtva, így rendesen, és ez volt a méretezés, ilyenek voltak az aktaborítók, és úgy voltak tervezve (...) És ez így már nem működik, elektronikus, PDF fájlokban jönnek-mennek, teljesen más az egésznek a szerkesztési módja. Na, most, az, aki ezt megtanulta és leélte a fél életét ebbe a rendbe, ebbe a társadalomba, büdös életbe nem fog érteni a számítógéphez, nem is várom el tőle. Csak sajnós azzal együtt, hogy ő erre nem képes, az nem biztos, hogy az ő tudása értéktelen.” (Ale)

Az ügyvéd hivatali ügyintézésének sikeressége és hatékonysága, amit az ügyfél az ügyének gördülékeny és gyors megoldása képében az ügyvédi munka minőségként észlel, egyáltalán nem csak a jogi ismereteinek alapos-

ságán múlik. Az ügyvédi munka laikus értékelése, amennyiben az ügyvéd elsősorban, mint az ügyintézkést koordináló fél jelenik meg, a gördülékenység szempontjából történik, ez pedig az ügyvédi szolgáltatások kialakítását az ügyfél elvárásainak nyomása alá helyezi, így az ügyvédi megoldás jogi minőségének kérdése alárendelődhet a gyors ügyintézés kritériumának.

A kis üzemméretben végzett, munkamegosztást nem alkalmazó egyéni ügyvédi gyakorlat kapacitását elsősorban az ügyvéd által vállalt munkaórák száma határozza meg. A jövedelemszerzési lehetőségeket tehát extenzív módon, a munkaidő kitolásával lehet fokozni. A megkérdezett ügyvédek 55,4%-a 8 óránál többet dolgozik egy átlagos munkanapon, az átlagos munkanap 8,8 óra hosszú, az átlaghoz tartozó szórás 2,5, a szabadnapokon átlagosan 2,5 óra munkavégzés egészíti ezt ki.

5. táblázat: Munkaidő

Kérdés: Ön hány órát tölt pénzkereső tevékenységgel egy átlagos munkanapon?		
		%
8-nál kevesebb	245	23,5
8 órát	220	21,1
8-nál több	577	55,4
Total	1042	100,0
Átlagosan: 8,8 Szórás: 2,5		

A munkaidő tehát jelentősen kitolódik az önálló munkaszervezési gyakorlat ellenére. A munkaórák jövedelmezőségét alapvetően kétféleképpen lehet biztosítani. Az egyik módszer az óradíj alkalmazása, a másik pedig az egyes kiszámítható lefolyású ügytípusokra kidolgozott díjszabás alkalmazása.

„Illetve hát nyilván van egy olyan kötetlen munkavégzés, aminek van előnye, meg hátránya is, mer’ ez úgy néz ki az előnye, hogy én azt gondolom, hogy én osztom be az időmet, és annyit dolgozom, amennyit kedvem van, a válság meg az, hogy 12-14 órát dolgozom, de mindig azzal nyugtatom magam, hogy de megtehetném, hogy azt mondom, hogy most egy órát nem, vagy ma

délután négykor fejezem be. Az elméleti lehetőség az megvan, de a gyakorlatban ez nem így szokott működni.” (Paizs)

Az ügyvédi kompetencia másik aspektusát a különböző jogi ügyek vitelében szerzett elméleti és gyakorlati tapasztalat jelenti. A jogi ügyek szociológiai szempontú tipizálására, ami elsősorban az egyes jogterületek presztízst és jövedelmezőségét veszi figyelembe az ügyfelek társadalmi státusza és a jogi munka sajátosságai alapján, többféle csoportosítás használható. Az ügyvédek foglalkozási csoporton belüli rétegzettségére vonatkozó elképzelések alapvetően a munkamegosztásból indulnak ki, vagyis hogy az egyes ügyvédnek az elérhető ügyfélkörre és így megbízásai révén végzett munkájának milyen megbecsültség, presztízs jut. A presztízs tehát a csoporton belüli státusz indikátora. Az amerikai ügyvéd-kutatásokban a belső presztízsvízyonnyokkal kapcsolatosan két hipotézis kerül elő, a *kliens-hipotézis* szerint az ügyfél státusza döntő, vagyis az ügyvéd munkájának megbecsültsége az ügyfeleinek társadalmi pozíciójából származik, azok presztízse „száll át”, a *szakmai tisztaság-hipotézis* szerint a csoport belső értékelése döntő, a jogászok saját munkájukról alkotott értékrendszer határozza meg a csoporton belüli pozíciót (Sandefur 2001).

A *kliens-hipotézis*et igazoló 70-es évekbeli amerikai ügyvéd-kutatás azt találta, hogy az ügyvédek származása (vallási, osztály, szülők foglalkozása) és az ügyfelek típusai (vállalati vagy kisügyfelek) között erős összefüggés van, az ügyvédek csoportja két szférára oszlik, a magasabb státuszú az *establishment*hez kötődik (állami és vállalati ügyeket képvisel), annak joggal kapcsolatos igényeit keresi és affekcióihoz igazodik, az alacsonyabb státuszú (és származású) csoport a *low society* kis ügyfeleinek kis ügyeihez fér hozzá (Sandefur 2001).

A *szakmai tisztaság-hipotézis* a munka során használt absztrakt tudás típusait különíti el a professzionális munka kategorizálására általánosságban alkalmas felosztásban, a három kategória rendre a diagnózis, a következtetés és a kezelés (Sandefur 2001). A diagnózis során az ügyfél problémáit fordítják le jogi terminusokra, a következtetés az így előállított jogi terminusokat használja a jogi helyzet megítélését végzi el, míg a kezelés az előbbi eredményei

szerinti gyakorlati megoldás kidolgozását jelenti. Fontos megjegyezni, hogy ez a három lépés egy szekvencia, a professzionális munka természetét jelenti. A három fázis közül a legabsztraktabb, tiszta jogi tudást igénylő mozzanat a következtetés (a bírói munka elsősorban ilyen), a diagnózis mindenképpen az ügyfél kommunikációjára épül, míg a kezelés is az ügyféllel való egyeztetést igényel, vagyis a két utóbbi az alacsonyabb presztízsű tevékenység. A jogi feladatok absztraktsága viszont erősen összefügg az ügyfelek státuszával is (Sandefur 2001), egy vállalat vagy jogilag kompetensebb ügyfél jól megfogalmazott problémával és igénnyel érkezik az ügyvédhez, a munka hangsúlyáa tehát a hirdetési zsargonból ismert „kedvező jogi konstrukciók” kidolgozásának egy jogász számára nagyobb intellektuális kihívást jelentő feladatán van, mint amit az ügyfél személyes gondjaival való, sokszor csak az empátiára és együttérzésre szorítkozni lehetséges törődés jelent a jogi megoldás híján.

Mindkét magyarázat megfelel a Bourdieu által adott strukturális leírás rendszerének, a jogi mező sajátos értéket termel, kulturális tőkét, ami vagy a közvetlen ügyfélérdekektől fokozatosan távolodva mindinkább a jogász szellemiség értékelése, másik oldalról pedig az ügyfélérdekekhez fokozatosan közeledve a magasabb pozíciójú ügyfelek értékelése szerint hoz létre mezőn belüli pozíciókat. Az ügyvédek, mezőn belüli köztes (gyakorlati, de elméleti pólus felé is nyitott) helyüknél fogva minden bizonnyal mindkét értékelési logikának alá vannak rendelve.

7. táblázat: Szakterületek presztízse és jövedelmezősége (N=1076)

Kérdés: Melyek azok az ügýtípusok, szakterületek, amelyek az Ön hivatásrendjében nagy eséllyel biztosítanak kimagasló jövedelmet és presztízst? Kérem, jelöljön hármat a következő listában!		
	%	Jelölte
büntetőjog	54,6	588
pénzügyi jog	43,6	469
társasági jog	30,8	331
nemzetközi magánjog	27,8	299
kereskedelmi jog	22,6	243
nemzetközi közjog	15,8	170
kötelmi jog	15,7	169
szabadalmi	12,5	135
családjog	9,2	99
atipikus szerződések	6,0	65
dologi jog	4,2	45
öröklési jog	3,3	35
munkajog	2,5	27
alkotmányjog	2,5	27
agrárjog	2,4	26
zálogjog	1,6	17
közigazgatási jog	1,5	16
személyek joga	1,0	11

Kérdőívünkben 18 jogterület presztízsenek és jövedelmezőségének megítélését vizsgáltuk. A válaszadó ügyvédek többsége szerint a büntetőjog és a pénzügyi jog a legmagasabb presztízssű jogterületek közé tartozik, ezen kívül a társasági jogot, nemzetközi magánjogot és kereskedelmi jogot sorolta a válaszadók legalább negyede a magas presztízssű szakterületek közé. A jelölések gyakorisága szerinti első öt jogterület közül négyhez döntően vállalati ügyek tartoznak, a rangsor végén pedig néhány, az ügyvédi munkában ritkán előforduló jogterületet leszámítva a „kis ügyfelekhez” köthető ügýtípusok, örökléssel, munkavállalói problémákkal, családjogi esetekkel,

ingatlanok adás-vételével, kapcsolatos területek. Ez a presztízs-rangsor nagy vonalakban megfelel a fentebb idézett, kliens-hipotézissel magyarázott eredményeknek (Sandefur 2001).

A büntetőjog kiemelkedő első helye kapcsán az ügyvédi kompetenciák körének újabb elemére érdemes kitérnünk, ami a peres ügyek képviselét jelenti. A jogi képviselőt sok esetben konzultációt jelent, illetve bizonyos jogi relációk létrehozását, szerződések megkötését, ennek a munkának nem a bíróságok előtti megjelenés az alapja, míg a büntetőügyek képviselőének döntő része a bíróságokon való ténykedés. Ez utóbbi munka a sajátos kompetenciákat és ennek megfelelően felépített ügyvédi praxist igényel. Bourdieu jogi mezőről adott leírásából már kitűnt, hogy a jogi mező egyes munkamegosztási pozíciói közötti egyszerre konfliktusos és kooperatív viszony jellemző. Ez a gyakorlati póluson legmarkánsabban a bíró-ügyvéd relációban van jelen, az alábbi interjúrészlet ennek ellentmondásaira világít rá.

„...mi például az ELTE-n végeztünk, akkor mi a francért nem tudunk félévente egyszer egy kötelező vacsoránál találkozni. Magyarországon azt csinálta 2010 után a kormányzat, hogy talán egy fél éve lépett hatályba az új etikai kódex, ami megtiltja, hogy a bíró az ügyvéddel találkozzon. Tehát én nem tudok beszélni a volt évfolyamtársammal, csoporttársammal, haverommal, mert akkor még azt mondják, hogy korruptak vagyunk. Pedig a lófrancot vagyok én korrupt, meg akarom tőle kérdezni azt, hogy a bíró úrnak mi a megítélése, vagy kedves Csaba, mi a megítélése arról a jogi kérdésről, hogy ...” (Ale)

„Azokba a székekbe, akik döntenek, alkalmatlan emberek ülnek, ezért egy jól felkészült ügyvédnek is minimális arra a lehetősége, hogy számára kedvező döntés szülessen, mert nem az az elsőrendű szempont, hogy az objektív igazságot keressék, hanem éppen a bírónak a szubjektív kénye, kedve szerint, hogyan tud igazodni az ő adminisztrációs rendszerébe. Egy mondatot, egy bíró barátomat hadd idézzem, azt mondja, és megdöbbenem, hogy ez így van, és sajnos igaza van, azt mondja, hogy úgy működik igazságszolgáltatás, mint egy hadi flotta, mindig megszabják az útirányt, hogy minden hajónak arra kell menni, és ha valaki nem arra megy, rögtön elsüllyesztik.” (Ale)

Az interjúrészletek jól mutatják, hogy ez a kettős viszony milyen feszültséget generál, a bírói kompetenciának formálisan alárendelt ügyvéd kiszámíthatatlannak, sajátos érdekvizonyok és adminisztratív logika által vezéreltnek érzékeli a bírói gyakorlatot, amit az informális szakmai kapcsolatok fenntartásával lehetne mégis átlátni. Az ügyvéd érdeke tehát az, hogy „komolyan vegyék az érveit”, amiben a kétségkívül jelenlévő korrupciós megoldásokon túl a szimbolikus (szakmai presztízből fakadó) vagy politikai tekintélyből fakadó nyomásgyakorlással lehet elérni. A sikeres peres működést, ahogyan azt a közéleti visszhangot kiváltó peres ügyek mutatják, a jól felépített, peres ügyekre szakosodó sztárügyvédi praxisok képesek megvalósítani.

A büntetőjogi praxisok felépítésének, mint speciális ügyvédi karriertörekvésnek, az államszocializmus időszakára visszanyúló momentumai vannak. Az államszocializmus idején mind a büntetőbíráskodás, mind a büntetőügyek képviselte feszültségekkel teli terület volt, ám a Kádár-rendszer konszolidációjával már megjelent a büntetőjogi képviselő karrier-lehetősége, az akkor új generációkba tartozó ügyvédek közül többen sikeres praxist építettek a büntetőügyekre szakosodás stratégiájával (Jogászportrék-kamara). Az igazán komoly, nagy büntetőügyekben elért ügyvédi sikerek viszont a rendszerváltás után jelentek meg és főként gazdasági ügyekhez kötődtek, melynek eredményeképp az országos közéletben is ismert, sztárügyvédi praxisok emelkedtek fel az ügyvédi karon belül. Vagyis büntetőügyekkel foglalkozó ügyvédi praxisok esetében is elsősorban az ügyfelek státusza lehet a differenciáló tényező a jövedelmezőség és a presztízs szempontjából.

Az egyes jogterületek szerepét a karrierlehetőség szempontján túl a megkérdozett ügyvédek praxisában is vizsgáltuk (8. táblázat). A 18 felsorolt jogterületből a munkájuk során leggyakrabban előfordulókat jelölték meg a válaszadók, a művelt jogterületek számát tekintve 4 csoportot képeztünk, a specializált ügykört legfeljebb kettő, a közepesen széles ügykör 3 és 5 közötti, a széles ügykört 6 és 8 közötti, a legszélesebb ügykört 9 és afeletti jogterületben határoztuk meg.

8. táblázat: A leggyakrabban művelt jogterületek és a művelt jogterületek száma

	speci- alizált ügykör (1-2)	köze- pesen széles ügykör (3-5)	széles ügykör (6-8)	legszéle- sebb ügykör (9-)	Összes
Összes	103	383	401	180	1067
alkományjog	1	6	7	12	26
büntetőjog	37	105	119	59	320
közigazgatási jog	5	59	134	114	312
pénzügyi jog	6	39	72	76	193
nemzetközi közjog	0	4	5	6	16
családjog	24	159	256	133	572
öröklési jog	3	118	244	138	503
munkajog	8	119	232	157	516
agrárjog	3	30	63	64	160
társasági jog	40	291	365	172	868
nemzetközi magánjog	1	18	39	43	101
dologi jog	4	161	316	172	654
zálogjog	3	21	103	0	221
kötelmi jog	24	301	389	179	893
atipikus szerződések	0	66	166	142	374
kereskedelmi jog	6	80	143	116	346
szabadalmi jog	1	11	27	44	82
személyek joga	1	21	69	109	200

Specializált ügykörbe sorolható a legkevesebb válaszoló, arányuk mindössze 9,7%, a specializált ügyvédek körében pedig leggyakrabban előforduló jogterület a társasági és a büntetőjog, majd kisebb arányban a családjog és kötelmi jog, a további 12 jogterület is felbukkan ebben a csoportban, de nagyon korlátozottan van lehetőség a további szakterületen specializálódni. A büntetőjog ugyan némileg magasabb arányban fordul elő

a specializált ügykörben, de szignifikáns különbség⁴ ennek ellenére sincs a fenti csoportok között, elmondható, hogy a szakterületre specializálódás kevésbé jellemző. A közepesen széles ügykörhöz a válaszolók 35,9%-a tartozik, itt már kiegyensúlyozottabban oszlanak meg az egyes területek, de kiemelkedő aránya a kötelmi és a társasági jognak van. A széles ügykörűek közé 37,6%-uk, a 8-nál több jogterületen tevékenykedők aránya pedig 16,9%, ezekben a csoportokban már kézenfekvő módon minden gyakoribb jogterület jelen van. A ritkábban művelt, de a presztízsről és a jövedelmezőségről alkotott ítéletek alapján jobb karrierlehetőséget biztosító jogterületek, a pénzügyi jog, kereskedelmi jog vagy nemzetközi magánjog relatíve nagyobb valószínűséggel fordul elő a legszélesebb portfóliójú ügyvédi praxisok esetében, ez arra enged következtetni, hogy a jövedelmezőbb szakterületeket a szélesebb körű gyakorlattal rendelkező praxisok tudják lefedni. A változatosabb ügykör és a kedvezőbb pozíció tehát valószínűleg kölcsönösen hat egymás irányába, a jobb jövedelemszerzési pozícióban lévő ügyvédek többféle jogterületen képesek jelen lenni, ezáltal több tapasztalatot és ismeretet szereznek a ritkább, bonyolultabb és ezzel összefüggésben jobban fizető ügytípusokban. Az alábbi interjúrészletekben is ezzel az összefüggéssel találkozhatunk:

„De, aki nem tud benne lenni a jobban fizetőben, az nem tudja magát képezni, nem tudja infrastrukturálisan ellátni, nem tud kedvtelésre belevágni olyan ügybe, amiért egyébként a tanulás kedvéért vág bele, és próbálkozik a saját becsületével, és akkor az elkezd leszakadni.” (Ale)

„De pedig most érdemes lenne ezeket az alapítványi okmányokat csinálni, mert a következő évben olyan határidő van, ami az alapítvány csinálásoknak és módosításoknak is hasznos. Tehát belevágok. Most kettő napig az alapítványokkal kapcsolatos dolgokat néztem, megtanultam, megcsináltam, de ha nem jön még egy alapítvány, az hiába ment. Tehát egy ilyen kis ügyvéd, vagy ezt csinálja, mint én éjjel-nappal megcsinál, megtanulja minden egyes ügyhöz

⁴ A jogterületek előfordulását az ügykör mérete alapján képzett csoportokban Pearsons-féle Kínégyszet próbával vizsgáltuk $p=0,05$ szignifikancia-szint mellett.

minden egyes ügycsoportot, mert életemben egyszer volt egy végrehajtási ügy perem. Életemben csináltam egy szabadalmi jogtanácsadást. Életemben egy néhány, jó, egy időben sok munkaügyi perem volt, de viszonylag, de el kell vállaljam, mert egyébként nem élek meg. Vagy pedig azt mondja, hogy én ember vagyok, elvállalom, mert kell a pénz, olyan szinten csinálom meg, ahogy tudom, és akkor van az, hogy alulképzett ebbe a táncba, és akkor mindenféle panasz, satöbbi van.” (Ale)

A munkamegosztási pozíciók leírásához közelebb juthatunk, ha az ügyvédek nemzetközi és vállalati ügyfelekkel fennálló megbízásaira vonatkozó kérdést vesszük szemügyre (9. táblázat).

9. táblázat: Gazdasági szervezetek megbízásai

Kérdés: Összesen hány ilyen rendszeres együttműködéssel járó munkakapcsolata van gazdasági szervezetekkel, cégekkel?		
	Jelölte	%
Nem vesz részt	858	80,1
1	55	5,1
2	55	5,1
3	31	2,9
4	28	2,6
4<	44	4,1
Összesen	1071	

Gazdasági szervezetekkel kialakított rendszeres munkakapcsolat az egyik legkedvezőbb jövedelemszerzési lehetőség, természetesen a megbízó cégek gazdasági pozíciójának függvényében. A válaszoló ügyvédek 80,1% nem rendelkezik tartós megbízást jelentő munkakapcsolattal, 4-nél több céggel fenntartott munkakapcsolattal pedig csupán 4,1%-uk. A rendszer-váltás után megváltozó munkamegosztási feltételek között jelentős momentum volt a külföldi, multinacionális vállalatok megjelenése a gazdaságban, ezzel együtt több nemzetközi jogi vállalkozás jelent meg az országban. A legnevesebb hazai ügyvédi irodák partnerségében jellemző külföldi ügyvédi

iroda vagy praxis, a legnagyobb nemzetközi professzionális szolgáltató cégek (PWC, Deloitte, Ernst and Young) szintén rendelkeznek magyarországi partnerirodákkal, a jól jövedelmező nemzetközi megbízások jelentik az ügyvédi szolgáltatások piacának csúcsát.

Külföldi tulajdonban lévő cégeket a válaszadó ügyvédek 30,4%-a egyáltalán nem képvisel munkája során, 41,4%-uk pedig ritkán találkozik ilyen megbízással. Gyakori vagy rendszeres megbízással tehát csupán a mintánk 18,1%-a rendelkezik.

10. táblázat: Felkérések nemzetközi ügyekben

Kérdés: Nemzetközi jogi ügyekben szokott-e felkérést kapni?			Kérdés: Milyen gyakran képvisel külföldi tulajdonban lévő cégeket?		
	Jelölte	%		Jelölte	%
soha	543	51,1	soha	323	30,4
ritkán	387	36,4	ritkán	439	41,4
gyakran	58	5,4	gyakran	119	11,2
rendszeresen	75	7,0	rendszeresen	180	16,9
Összes:	1062		Összes:	1060	

A megkérdezett ügyvédek körében a nemzetközi megbízások is igen ritkán fordulnak elő, gyakran vagy rendszeresen csupán az ügyvédek 12,4%-a foglalkozik ilyen ügyekkel és 51,1%-uk pedig egyáltalán nem.

Az eddig vizsgált változóink segítségével megpróbálhatjuk elkülöníteni a mintában megjelenő, jól megkülönböztethető munkamegosztási vagy még pontosabban a jogi mezőn belüli pozíciókat. A presztízs és jövedelmezőség megítéléséből három jogterület rendszeres művelése látszik differenciáló tényezőnek, a kereskedelmi jog, a pénzügyi jog, illetve a nemzetközi magánjog. E bináris (igen/nem válaszokat rögzítő) változókból egyszerű összegzéssel kompozit indikátort képeztünk, minimum értéke 0, ami a jogterületek hiányát jelöli a munkatevékenységen belül, maximuma 3, ami mindhárom terület rendszeres művelését jelzi. A gyakorolt szakterületek számából szintén egyszerű összegzéssel képeztünk indikátort, ami 1 és 18 közötti értéket vehet fel. Differenciáló tényezőként további három változót,

a rendszeres céges munkakapcsolatok számát, illetve a nemzetközi megbízások és a külföldi céges megbízások gyakoriságát vontuk be a klaszter-analízisbe⁵. A klaszter-analízis három csoportot különített el a mintánkban, a csoportokat az analízisbe bevont változók átlagértékeivel jellemezhetjük (táblázat.)

11. táblázat: Munkamegosztási pozíció klaszter-analízise

	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter
Méret	271	238	541
%	25,8	22,7	51,5
	Átlagok		
Külföldi cégek képviselete (Min=1; Max=4)	3,69	1,92	1,53
Pénzügyi, kereskedelmi és nemzetközi magánjog gyakorlása (Min=0; Max=3)	1,22	1,17	0,06
Felkérés nemzetközi jogi ügyekben (Min=1; Max=4)	2,63	1,66	1,28
Gyakorolt jogterületek száma (Min=1; Max=18)	6,41	8,03	4,76
Céges megbízások száma (Min=0; Max=)	0,54	2,05	0,27

A klaszter-analízisbe bevont változók közül a legfontosabb differenciáló szerepe a külföldi cégek képviseletének és a három nagy presztízsű jogterület gyakorlásának van, legkevésbé pedig a gyakorolt szakterületek száma és a céges megbízások száma differenciálja a kapott csoportokat.

A legnépesebb csoportot a táblázatban a 3. klaszter jelöli, itt a legalacsonyabb gyakoriságú a külföldi cégek képviselete, a nemzetközi jogi ügyek

⁵ A klaszterek kialakításához az SPSS Two Step Cluster csomagját használtuk. A 3 klaszterből álló struktúrához tartozó Silhouette-átlagérték 0,4, a struktúra elfogadhatónak tekinthető.

vitele és a nagy presztízsű jogterületek gyakorlása szinte teljesen hiányzik. A gyakorolt jogterületek átlagos száma 4,76, a rendszeres céges megbízások száma pedig közel 0. Tehát a 3. klaszter írja le a legkedvezőtlenebb munkamegosztási pozíciót. A táblázatban jelölt 2. klaszternél már a legalább egy presztízsos szakterület gyakorlása átlagosnak mondható, a különböző külföldi céges és nemzetközi megbízások ritkák és a gyakorolt jogterületek száma itt a legmagasabb. Végül az 1-es klaszterben a gyakori vagy rendszeres nemzetközi felkéréssel és céges megbízással rendelkező, legalább egy magas presztízsű jogterületen jelenlévő ügyvédek kerültek, a gyakorolt szakterületek száma pedig széles, a 2. klaszternél némileg kevesebb. Feltételezhető, hogy az 1. és a 2. klaszter hasonlóan kedvezőbb pozíciót takar, elsősorban a hazai és külföldi ügyek vitelében, ügyfélkörben különbözik.

Az ügyvédek közötti eltérő munkamegosztási pozíciók szorosan követik az országos gazdasági fejlettségi viszonyok és hálózat területi elrendeződését, az 1. klaszterben szignifikánsan magasabb a fővárosi ügyvédek aránya, 74%-uk Budapesten dolgozik (a teljes mintában a fővárosiak aránya 48%), a 2. klaszterbe tartozók pedig a vártnál szignifikánsan nagyobb arányban dolgoznak megyeszékhelyeken. A harmadik, kedvezőtlenebb pozícióba sorolható ügyvédek pedig a fővároson kívül minden településtípuson a vártnál nagyobb arányban vannak jelen.

12. táblázat: Klaszterek és a jövedelmi helyzet önbesorolása.

Kérdés: Manapság az ügyvédek hivatásrendjén belül is meglehetősen nagy a jövedelmi helyzet szerinti különbség. Ön hova sorolná magát egy ötfokú skálán?					
	alsó ötöd	2.	3.	4.	felső ötöd
1. klaszter	1,5%	9,3%	51,4%	22,8%	15,1%
2. klaszter	5,9%	20,9%	58,2%	13,0%	2,1%
3. klaszter	11,7%	28,1%	54,2%	5,7%	0,4%
Teljes mintában	7,8%	21,8%	54,4%	11,6%	4,4%

A jövedelmi helyzet szerinti önbesorolás is igazodik a klaszterek által körvonalazott pozíciók relatív helyzetéről alkotott elképzelésünkhöz, az önbesoroláson alapuló jövedelmi ötödök aránya szignifikáns különbséget mutat a klaszterekben⁶, a felső két jövedelmi ötödbe az első klaszterbe tartozók nagyobb valószínűséggel pozícionálták magukat, a második klaszterbe tartozók is valamivel nagyobb arányban a felső három ötödbe, míg a harmadik klaszterbe tartozók aránya az alsó két ötödben magasabb.

⁶ A változók közötti kapcsolatot Pearsons-féle Khí-négyzet próbával vizsgáltuk $p=0,05$ -es szignifikancia-szint mellett.

13. táblázat: Az ügyvédi sikerhez szükséges feltételek (N=1076)

Kérdés: A kiemelkedő ügyvédi sikerhez a következő tulajdonságok, feltételek közül jelölje azt a hármat, amelyik véleménye szerint a leginkább meghatározó!		
	%	Jelölte
szakmai tudás	55,2	594
személyes kapcsolatok	54,8	590
politikai kapcsolatok	34,3	369
kommunikációs képességek	32,5	350
pontosság, alaposág	31,6	340
szakmai kapcsolatok	24,7	266
tapasztalat, rutin	21,7	233
szerencse	13	140
szakterület	9,6	103
családi kapcsolatok	8,2	88
kapcsolatok a médiával	7,2	78

Az ügyvédi sikerhez szükséges feltételek fontosságának megítélését is vizsgáltuk kérdőívünkben, a válaszadók a három legfontosabbnak ítélt tényezőt jelölték a fenti listából (13. táblázat). A válaszok megoszlásából látszik, hogy az ügyvédi karrierhez szükséges tényezők közül nincs olyan elem, amit a választ adó ügyvédek nagy többsége alapvetőnek ítélt, a legnagyobb arányban jelölt szakmai tudást is csupán a megkérdezettek 55,2 %-a sorolja a legfontosabbak közé. Az egyes tényezők összefüggését vizsgálva⁷ azt találtuk, hogy a szakmai tudást megjelölők szignifikánsan nagyobb valószínűséggel nem ítélték fontosnak a személyes, politikai és szakmai kapcsolatok fontosságát, ám nagyobb valószínűséggel jelölték fontosnak a pontosság és a tapasztalat szerepét. Ennek megfelelően a személyes és politikai kapcsolatok fontosságát együttesen megjelölők aránya a vártnál szignifikánsan magasabb valószínűségű. A jogi mező alapértékeihez tartozó, szakmaisághoz kötődő sikertényezők és a különböző kapcsolati tőkéik fontosságának megítélése tehát némileg szétválik.

7 A bináris változók közti összefüggést Pearsons-féle Khí-négyzet próbával vizsgáltuk $p=0,05$ -os szignifikancia szint mellett.

14. táblázat: Önbesorolás jövedelmi ötödökbe

Kérdés: Manapság az ügyvédek hivatásrendjén belül is meglehetősen nagy a jövedelmi helyzet szerinti különbség. Ön hova sorolná magát egy ötfokú skálán?		
	Jelölte	%
alsó ötöd	84	7,9
2.	234	21,9
3.	579	54,3
4.	123	11,5
felső ötöd	47	4,4
Összesen:	1067	

Az ügyvédi hivatáson belüli pozíciók, mint a kapott klaszterstruktúra és a jövedelmi ötödökbe történő önbesorolás is mutatja (14. táblázat), szisztematikusan elkülönülnek. Kérdés, hogy az ügyvédi hivatáson belüli, munkamegosztásbeli és jövedelmi pozíciók magukkal hordoznak-e a jogi mező alapértékeinek megítélésében bármiféle különbséget, vagyis van-e különbség az ügyvédi hivatásban elért siker, eredményeket igazolásában. A kérdés megválaszolásához a fent (13. táblázat) szereplő sikertényezők közül kiválasztottuk azokat, amelyek összefüggést mutatnak, és különböző súlyt rendelve hozzájuk két összetett változót állítottunk elő. Az első változónk a szakmai sikertényezőket összegezte, a szakmai tudást legnagyobb súllyal, majd a tapasztalatot, kommunikációs képességeket és végül a pontosságot legkisebb súllyal, a kapott változó legnagyobb értéke 26, legkisebb 0. A kapcsolati tényezőket hasonló módon, összegeztük, a szakmán leginkább kívülrre mutató politikai kapcsolatokat legnagyobb, majd a személyes és végül szakmai kapcsolatok jelölését rendre kisebb súllyal, az így kapott változó értékei 0 és 18 közé eshetnek.

Az így kapott két változó átlagait a három klaszterben összehasonlítva szignifikáns eltérést nem találhatók⁸, vagyis nem állíthatjuk, hogy a kedvezőbb munkamegosztási pozícióban lévők magasabbra értékelnék a szakmai ismérvek szerepét, mint a kedvezőtlenebb pozícióban lévők. A kapcsolatok

8 ANOVA-módszerrel vizsgáltuk az átlagok eltérését $p=0,05$ szignifikanciaszint mellett.

szerepének megítélésében viszont már van szignifikáns különbség⁹ az első és a harmadik klaszter között, utóbbiak nagyobb szerepet tulajdonítanak a kapcsolatoknak.

Az önbesoroláson alapuló, jövedelmi ötödök szerinti csoportok között viszont jobban kirajzolódik a szakmai és kapcsolati sikertényezők megítélésének különbsége, a feljebb soroltak magasabbra értékelik a szakmai tényezők szerepét, a lentebb soroltak pedig a kapcsolatokét.

Az adataink azt mutatják, hogy az ügyvédi hivatás belső differenciáltsága jelentős mértékű, az egyes munkamegosztási pozíciók, melyek összefüggenek a jövedelemszerzési lehetőségekkel, többé-kevésbé határozottan elkülönülnek, a legfontosabb differenciáló tényezőnek a külföldi cégekre és szereplőkre kiterjedő ügyfélkör, a ritkább és magasabb presztízsű pénzügyi és kereskedelmi jogi ügyekhez való hozzáférés és a vitelükben szerzett tapasztalat, és kisebb mértékben a jogterületek szélesebb körére kiterjedő praxis számít. A munkamegosztási pozíciók igazodnak a gazdaság területi megszerveződéséhez, a legjobb pozíciók tulajdonképpen a fővárosra korlátozódnak, a megyeszékhelyeken jelen vannak szélesebb és jövedelmezőbb ügykörrel, céges megbízásokkal rendelkező praxisok, a mintában szereplő ügyvédek nagyobb része ugyanakkor a kis ügyfelekből álló kisebb piacon tevékenykedik.

Az interjúkban megszólaló ügyvédek véleménye szerint a nehézségek egyik forrása az ügyvédi szolgáltatások kínálatát érintő reguláció hiánya. A rendszerváltás utáni gazdasági átalakulás nyilvánvalóan nem csak a kisebb ügyvédi kar, hanem a gazdasági élet jogi ügyletekben is megmutatkozó élénksége miatt is relatíve jól jövedelmező hivatássá tette az ügyvédi szakmát.

„Ugye azt kell tudni, hogy jelenleg rengeteg ügyvéd van (...) Most, kilenceszer, tízszer, vagy tíz és félszer, az ilyen szempontból mindegy, tehát nagyságrendileg tízszer annyi ügyvéd van, mint a '90-es évek elején (...) Na most az, hogy rengeteg ügyvéd van ez, nagyon sok mindent magával hoz. Egyrészt azt, hogy örült nagy a verseny és a konkurencia (...) Tehát nyilván nem húznak egy olyan díjszabást, ami alapján ugye lehetne valami minimum követelményt

9 Két mintás t-próbával vizsgáltuk az átlagok eltérését $p=0,05$ szignifikanciaszint mellett.

támasztani ugye. Minden ügyvéd a szabad verseny szellemében annyiért vállal ügyet, amennyiért jónak látja. És ugye ez azt jelenti, hogy például én mikor jelöltködtem, kezdem mondjuk 15 évvel ezelőtt, akkor például egy cégalapítás módosításért kétszer annyit kértünk, mint most, 15 év elteltével.” (Paizs)

A 90-es évek végére konszolidálódó gazdasági szerkezetben az ügyvédi szolgáltatások iránti kereslet nem bővült a korábbi ütemben, a pályán lévők száma pedig fokozatosan gyarapodott. A megtorpanást jól jellemzik a működő és új gazdasági szervezetek számát összegző éves idősoros táblák.

*15. táblázat: Működő és új vállalkozások száma méretük szerint
(forrás: KSH Stadat)*

		2000	2005	2010	2013
Működő vállalkozások száma	1-4	558 240	631 831	626 631	511 757
	5-9	34 620	40 514	37 857	36 870
	10-19	16 407	18 648	18 067	16 727
	20-49	9 442	10 859	8 613	8 839
	50-249	5 350	4 980	4 640	4 515
	250<	1 088	924	872	871
Új vállalkozások száma	1-4	83 455	61 219	67 803	46 697
	5-9	1 711	1 355	1 369	1 309
	10-19	704	592	545	413
	20-49	239	342	157	119
	50-249	106	87	56	72
	250<	11	3	5	4

A 2000-es évek eleje óta jelentősen csökkent a nagyobb ügyfeleket jelentő 20 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalkozások száma minden méretkategóriában, sőt ebben a periódusban még a kisvállalkozások alapításának üteme is jelentősen lassult, a jogi szolgáltatások iránti kereslet a vállalatok részéről ennek következtében minden bizonnyal jelentősen szűkült.

A kérdés, mi történik abban az esetben, amikor a gazdaság recessziójával a jogi szolgáltatások piacán jelentős túlkínálat mutatkozik. A legkézen-

fekvőbb jelenség az ügyvédi díjszabások változása, ami természetesen nem az ügyvédi szakma egészét érinti, hanem a kedvezőtlenebb pozícióban lévő, alacsonyabb státuszú ügyfélkörrel és a jól fizető ügytípusokban gyakorlattal nem rendelkező ügyvédeknel.

„Hát döntően a régi ügyfelek térnek vissza, vagy a példát folytatom, akit képviseltem már tovább adja a családjának, rokonainak, ismerőseinek a nevem, így amikor a gyermekének/gyermekének ügyvédre van szüksége, engem ajánl. Tehát a régi ügyfeleken kívül ajánlások útján keresnek meg ügyfelek. Cégeknek vagyok a jogi képviselője, ha a cégnél valakinek ügyvédre van szüksége, engem ajánlanak. Tehát ezen keresztül is újabb ügyfeleket szerezhettek és szerzek persze.

Kérdő: *ebből azt gondolom, hogy „az utcáról” nem lép be az irodába ügyfél, aki azt kéri, hogy valamilyen jogi ügyében képviselje vagy adjon tanácsot?*

Interjú alany: *Igen, jól gondolja, ma ilyen nálam már nincs, hogy valaki becsenget az irodámba és kéri az ügyvédi képviseletet, vagy jogi tanácsom.”*
(Kovács)

Az ügyvédi szolgáltatások esetében tehát a szó szigorú értelmében piacról nem beszélhetünk, az ügyfelek és az ügyvédek közti interakciót nem vagy csak részben piaci jellegű intézményrendszer koordinálja. Az ajánlások rendszerében, ahol az ügyfélkör építése a korábbi munkakapcsolatokon és informális kapcsolatokon keresztül működik, az új belépőknek ezek híján igen kedvezőtlen a kiinduló helyzetük, a praxis jövedelmezőségét az árak leszorításával és minél nagyobb számú megbízással lehet biztosítani. Ugyanakkor az egyéni ügyvédi gyakorlatban meghatározó munkaidő keret, amit nem lehet korlátlanul bővíteni, az egy adott ügyre fordítható idő radikális csökkenésével jár. Nagyszámú ügyet egyéni ügyvédi gyakorlatban csak a szolgáltatás sablonszerűvé alakításával lehet megoldani, ez nagy valószínűséggel a jogi szolgáltatás minőségének romlásával jár.

„És a társadalom módszeresen egymást alulkínálja, és a végén, aki elvállalja a megbízást, képtelen teljesíteni tisztességgel, mert annyi pénzből nem

lehet megcsinálni. De ennek ez a vége, hogy ebből. ja és hogy ebből egyre több a fegyelmi eljárás, tehát amikor a saját kamarámra tudom mondani, hogy lehet látni, hogy tipikusan milyen eljárások vannak, és ez szakmailag visszaüt.” (Ale-

A piacosítás, hirdetések használata, a potenciális fogyasztók elérésére való törekvés tehát a klasszikus hivatásgyakorlástól idegen. Az ügyfelek és az ügyvédek közötti viszony jelentősen átalakul.

„Találkozhatunk szaklapokban, napilapokban ügyvédi hirdetésekkel. Elrettentő példaként mondom, hogy egy városban az ügyvéd végig járta a házakat és a lakások levélládájába bedobta az ügyvédi elérhetőséget és általános ügyvédként bármilyen jogi tanácsadást és jogi képviseletet elvállal. Az interneten található a jogi fórum, ahol ügyvédektől kérdeznek. Az ügyvéd válaszol, de hozzáteszi, hogy lehet olyan információ, amivel kiegészítve az esetleges negatív válasz pozitívvá fordítható. Itt megadja az ügyvéd az elérhetőséget és kéri a kérdezőt, hogy keresse meg! Az egyik legeredményesebb ügyfélszerzési mód lakossági vonatkozásban az ingatlanok, gépjárművek adás-vételének szerződés kötése során keletkező ügyvédi jelenlét. Maradva a lakossági ügyfeleknél ügyfélszerzési mód az ügyvédi képviselethitelezéshez kapcsolódó peres ügyekben. Példaként a már előzőekben említett építő és a tulajdonosok között keletkezett per, bankok perlése a deviza-alapú hiteleknél, brókerek perlése a különböző betétek, részvények, befektetések ki nem fizetése miatt!” (Kovács)

A fenti, hosszabb interjúrészlet az ügyfélszerzés változatos lehetőségeiről számol be. A jogi tanácsok és információk elérésére több lehetőség mutatkozik, ebben az ügyfelekre vadászó ügyvédek is partnerek, az ügyfelek alkupozíciója így látszólag javul, ez ugyanakkor csak az árak lealkudásában jelentkezik, az ügyfélnek semmiféle befolyása nincs a kapott jogi szolgáltatás minőségére, az ügyintézés motívuma kerül előtérbe.

„Ő nem megy el ügyvédhez, ugyanis a társadalom az elmúlt 25 évben nem a tudást helyezte előtérbe, hanem ki mit tud elintézni. Tehát avval, hogy én odamegyek valakihez és én elmondom, hogy mit mond a jog, mit mond a

tapasztalatom, az nem érdekli. Azt kérdezi, hogy mennyiért tudja nekem azt elintézni, hogy...” (Ale)

„Mindenki hirdet mindenféle ügyintézés, amely ügyintézés valóban nem jogászok csinálnak, adott esetben ilyen cégek alapítását mi 20 fillérért azonnal elintézzük, és akkor utána járkál oda az ügyfél és hát, nem biztos, hogy megfelelő megoldásokat találják ki neki, de mindegy. Ott is lehet, hogy van egy ügyvéd, rányomja a pecsétet, de alapvetően nem erről szól a történet. Akkor ott a kárrendezést, azokat sem jogászok csinálják, hanem olyan cégek, akik azt hiszik, hogy ehhez értenek. Nos, ehhez képest, utána hozzám jön az ügyfél, még a dupláját kiszedem belőle, és akkor még oda is figyelek rá. De akkor sem tudok korábban hozzájutni az ügyfélhez, mert azt a mennyiségű hirdetést, ami egy ilyen cégeket kereső, meg károsultakat kereső cégek belenyomnak, én azt nem tudom megérteni. Egy időben arról volt szó, hogy ezt nem is lehet, ügyvédek-ként nem méltathatjuk magunkat, és nem is lehet, micsoda minő dolgok ezek. Közben sok-sok problémából kevés ügyvédi ügy lesz.” (Ale)

A fentebb már tárgyalt jogiasítási folyamat zajlódik tehát, a szűkülő kereslet és emelkedő kínálat jogi szolgáltatásokat jellemző rendszerében. A jogiasítási folyamatban viszont úgy tűnik nem feltétlenül az ügyvédi vállalkozások a főszereplők. A cégalapításról és kárrendezésről szóló interjúrészlet jól mutatja, hogy az ügyintézésként újradefiniálódó, jogi szakmai tartalmukból veszítő szolgáltatások köré szerveződik egy az ügyvédi kartól független, az ügyvédi munkaerőt csak felhasználó szolgáltatási piac. Pontosabban fogalmazva, az ügyvédi szolgáltatások jelenlegi struktúrája mellett a jogiasítási folyamatot valójában akadályozó jelenséggel találkozunk, az ügyfél problémák jogi problémává alakítása, ami a jogi mező alapvető működési módja, helyébe más tartalmú ügyintézési módok kerülnek.

Az elméleti részben ugyanakkor már tárgyaltuk, hogy az ügyvédek jogi mezőn belüli pozíciója nem csupán az ügyfelek és ügyféligenyeket újradefiniáló szolgáltatók felé nyitott, hanem a jogi mezőben és hatalmi térben egyaránt jelenlévő jogvédő szervezetek felé is. Az utóbbi idők hitelkárosultakkal és más „kisügyfél problémákat” a politikai térben is reprezentáló,

kampányszerűen szervezett ügyeiből jól látszik, hogy a jogiasítási folyamatban jelentős mozgástér mutatkozik, ebben a folyamatban sem látható tisztán, hogy a nagyban differenciálódó ügyvédi hivatásra milyen szerep vár.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ügyvédi hivatás a 90-es évek elejét jellemző felívelés után úgy tűnik, jelentős kihívásokkal néz szembe. Tanulmányunkban elsősorban az ügyvédek munkamegosztási pozícióinak sajátosságait vizsgáltuk, a hivatáson belüli pozíciókülönbségeket generáló tényezőket és az így előálló objektív cselekvési pozíciók néhány jellemzőjét. A munkamegosztási módok különbségéből három csoport körvonalazódott. A legkedvezőbb helyzetben lévő, a változó gazdasági körülmények között is cselekvőképese, külföldi ügyfélkörrel és jövedelmező szakterületekkel foglalkozó, döntően fővárosi csoport. Egy relatíve kedvezőbb pozícióban lévő, regionális központokban dolgozó, több szakterületen jelenlévő, a helyi magasabb státuszú ügyfelekből álló ügyfélkör általános jogi igényeit kiszolgáló csoport. Úgy véljük, a klasszikus hivatásgyakorlás lehetőségei leginkább e két, hasonló arányban, együttesen az ügyvédi a mintánk felét kitevő csoportokban adóttak. Az elemzésünkben kirajzolódó harmadik, a hivatásgyakorlás bizonytalanságainak leginkább kitett csoport a mintánk felét adta, kevesebb művelt szakterület, a nagyobb ügyekhez való hozzáférés hiánya jellemzi helyzetüket. Ez a csoport van leginkább kitéve a jogi szolgáltatások felborult kínálata következtében előálló bizonytalan helyzetnek, a praxis jövedelmezőségét több elvállalt ügygel, újfajta ügyfélszerzési módokkal és másfajta szolgáltatásokkal való együttműködéssel képes fenntartani, vagy a hivatásgyakorlás klasszikus formájának megtartása mellett a jövedelme esésével, megnövekedett munkaórákkal kell számolnia. A társadalom, a potenciális ügyfelek polarizálódásával az ügyvédi hivatás is polarizálódni látszik, a pozícióikat megőrizni képes csoportok és a leszakadóban lévők a hivatás alapértékeiben, a hivatásgyakorlás helyes módjáról alkotott képben is különbözni látszanak, bár ezt az adataink még nem igazolják.

A szakirodalomban deprofesszionalizációnak nevezett jelenség már a 70-es évek óta terítéken van, a professzionálizált foglalkozások tekintélyé-

nek erodálódása, a tevékenység monopolizálásához szükséges tudásmonopólium feloldódása miatt jelentkezik, a szakember-kliens viszony átalakul, meggyengül a két fél közti bizalom, ami a szakmai autoritást korábban biztosította, az ügyfelek problémáik megoldása érdekében új utakat keresnek, ezzel csökken a hivatást gyakorlók autonómiája, mozgástere (Kleisz 2002). A deprofesszionalizáció mögötti további tényező a felsőoktatás tömegesedése, a szaktudással rendelkezők nagyobb számú jelenléte a professzionális szolgáltatások piacain fokozódó versenyhelyzetet teremt. Mindezen körülmények között átalakulnak a munkamegosztási pozíciók, a szolgáltatók nagy szervezetekbe tömörülnek, a professzionális tevékenység munkafolyamatokra és szervezeti ellenőrzésre bomlik, a korábbi hivatásgyakorlók a szervezeti tevékenységbe integrált végrehajtókká válnak, a hivatásgyakorlókkal felett a menedzsment szerez növekvő befolyást.

Ez utóbbi aspektusa a deprofesszionalizáció folyamatának az ügyvédek esetében csak felemás módon jelentkezik, de a felsorolt tényezők szinte mindegyikére találtunk megfelelést az empirikus anyagban. Az ügyvédi munka sablonszerűvé válása, rutinizálódása általános jelenség a túlkínálat és árverseny körülményei között, az ügyek vitelében jelentősen megszorodó adminisztratív feladatokkal, az ügyintéző ügyvéd képének megjelenésével és a jogi tanácsok beszerzésének új formáival az ügyvéd-kliens viszony jelentősen átalakul, a bizalom és szakmai autoritás erodálódik. Mindemellett a tömegesen előállított sablonos jogi szolgáltatások minősége is esik, ez a körkörös folyamat tovább gyengíti azt a tudásmonopóliumot, amin a professzionalizáció alapul. Az ügyvédi szolgáltatások nagy szervezetekbe integrálódásának nyomait még nem igazán fedezhetjük fel, az egyéni ügyvédi gyakorlat általánosnak tekinthető, a jogászokat is foglalkoztató, fizetőképes nagy ügyfelek továbbra is rendszeresen bíznak meg ügyvédi irodákat, a külföldi partnerségben működő professzionális szolgáltatók piaca pedig nem bővül. A menedzszerizmus professzióra jelentett kihívása a kisügyfelekkel kapcsolatos szolgáltatások új piacain jelentkezik. A cégalapítás, kárrendezés, az ingatlanértékesítés, hitelezés stb. szolgáltató vállalkozásai közvetítő szereplőként jelennek meg az ügyvéd-kliens viszonyokban és az ügyvédi munkát is integrálni képesek. Ezzel együtt csökken a klasszikus feltételek

között jogi problémává alakított ügyfél-problémák száma, a jogiasítási folyamat mozgásteret beszűkül, bár pontosan ezeknek az új szolgáltatásoknak a bizonytalan jogi tartalma és az így sokasodó konfliktushelyzetek adhatnak lökést a jogiasítási folyamatnak, főként a jogvédelem formájában, mint azt a hitelválsággal kapcsolatos kampányszerűen zajló ügyek példái is mutatják.

16. táblázat: A hivatás pozitívumaiként említett kifejezések gyakorisága
(N=1076)

Kérdés: Melyek hivatása pozitívumai?	
Szabadság: 15,1%	Érdekeség: 2,5%
Önállóság: 11,8%	Változatosság: 7,8%
Függetlenség: 11,5%	Kihívás: 4,6%
Rugalmasság: 3,3%	Szakmaiság: 5,0%
Siker: 8,6%	Megélhetőség: 1,6%
Presztízs: 6,3%	Anyagiak: 2,1%
Tisztelet: 1,3%	Jövedelem: 3,3%
Bizalom: 0,9%	

Kutatásunk alapvető kérdése, az 1998-as ügyvédkutatás főbb hipotézisét megtartva (Utasi 1999: 15-28), az volt, hogy az elmúlt évtizedekben lezajlott társadalmi változások közepette is az ügyvédi hivatáscsoport nagyban megőrizte a szociológiai értelemben középosztályi jellegét. A kimutatható polarizálódási tendenciák mellett, a munkakörülmények, önálló és egyéni munkavégzés, saját vállalkozás, kedvező piaci jövedelemszerző pozíció miatt a hivatáscsoport elsősorban az autonómiáját értékeli nagyra, ami az egyik klasszikus középosztályi ismérv, a hivatás pozitívumaira vonatkozó nyitott kérdésre adott válaszokban előforduló értékek közül kiemelkedett szabadság, önállóság és függetlenség (16. táblázat). Az ügyvédi munkavégzés autonómabb jellegét, az egyéni ügyvédi tevékenység-forma dominanciáját fenyegető tendencia nem tapasztalható, az igazi kérdés ugyanakkor az, hogy a bizonytalanabb munkamegosztási pozícióba kerülő ügyvédek hogyan képesek átalakítani tevékenységüket, javítani piaci helyzetüket, ezzel együtt hogyan alakul át tartósan a jogi szolgáltatások piaca. A másik lehetőség a

pályaelhagyás, pályára lépés korlátozásán keresztül az ügyvédi szolgáltatások kínálatának „kiigazítása”. A bizonytalan munkamegosztási pozícióban lévő ügyvédek pályán maradásáról és pályamódosítási stratégiáiról információval nem rendelkezünk. Záró gondolatként megjegyezzük, arról koránt sincs szó, hogy az ügyvédi szaktudás tekintélye eltűnőben lenne, rövid vagy hosszú távon jelentősen veszítene szerepéből, a hivatásgyakorlás formális keretei fennállnak, mindemellett egy feszültségekkel teli átalakulási folyamat körvonalai rajzolódnak ki.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Angelusz, R.-Balogh, Z.-Körmendy, M.-Léderer, P.-Székelyi, M. (1977): A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja. *Szociológiai Füzetek* 13. Budapest: Oktatási Minisztérium
- Bourdieu, P. (1987): The Force of Law. Toward the Sociology of the Juridical Field. In: *Hastings Law Journal*, 38 (5) pp. 805-853.
- Bourdieu, P. (2013): *A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája*. Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.
- Hodge, R. W.-Treiman, D. J.-Rossi, P. H. (1977): A foglalkozási presztízs összehasonlító vizsgálata. In: Léderer, P. (szerk.): *A foglalkozások presztízse. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1977.
- Inkeles, A.-Rossi, P. H. (1977): A foglalkozási presztízs nemzetközi összehasonlítása. In: Léderer, P. (szerk.): *A foglalkozások presztízse. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1977.
- Kleisz, T. (2002): A professziódiskurzus. In: *Tudásmenedzsment*. III/2. pp. 28-50.
- ifj. Korsós, A (2002): *Jogászportrék*. Budapest: Helikon Kiadó, 2002.
- Sandefur, R. L. (2001): Work and Honor in the Law: Prestige and Division of Lawyers' Labor. In: *American Sociological Review* Vol. 66. No. 3. pp 382-403.
- Utasi, Á (1999): *Az ügyvédek hivatásrendje*. Budapest: Új Mandátum Kiadó